

Hanuliak, Václav

Zvolenská protiturecká obranná lúnia

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 243-253

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140625>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zvolenská protiturecká obranná línia

VÁCLAV HANULIAK

Moháčska porážka znamenala začiatok rozpadu stredovekého uhorského štátu. Smrťou kráľa Ľudovíta II. sa uvoľnil uhorský a český trón a rozpadla sa česko-uhorská personálna únia. Vnútrotná správa krajiny sa ocitla v zmätku. Zvyšky obranného systému na južných hraniciach rozvrátil rýchly postup osmanskej armády. Oddiely ľahkej jazdy plienili nielen okolité kraje, ale prenikli až k dolnému Iplu. Obyvateľstvo z ohrozených území začalo sa presídľovať do severných oblastí krajiny, najmä do miest so zabezpečeným obranným systémom.

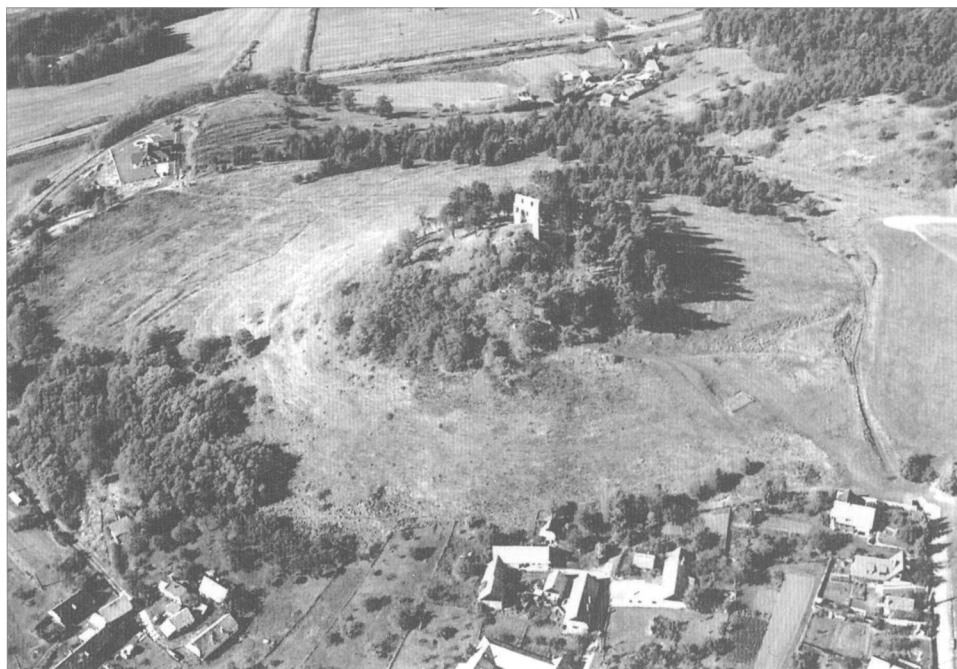
Nová politická a vojenská situácia však začala podmieňovať presuny aj v ekonomickej sfére v jednotlivých mestách. Viaceré mestá po tureckej okupácii Dolnej zeme stratili svoj pôvodný význam. Na druhej strane význam miest na sever od Dunaja vzrástol najmä po premiestnení centrálnych štátnych i cirkevných inštitúcií, tiež i v dôsledku presunu obchodných trás a rozšírenej výroby tovarov potrebných v období vojen (Šášky 1981, 164).

Prvé veľké pustošenie zasiahlo západné a stredné Slovensko v roku 1530. V 2. polovici septembra prešli osmanské vojská cez Dunaj pri Ostrihome, pričom sa rozdelili na niekoľko skupín. V snahe preniknúť čo najhlbšie do vnútrozemia vyhýbali sa turecké oddiely hradom a mestským opevneniam a pri útokoch spravidla postupovali v smere hlavných vodných tokov. Obsadenie Budína a vytvorenie provincie z obsadených častí Uhorska ukázalo nevyhnutnosť systematicky budovať obranu. Snem v Banskej Bystrici roku 1542 prijal mimoriadne opatrenia na zabezpečenie prostriedkov na obranu. Okrem poddaných zdanil dokonca šľachtu, mešťanstvo a cudzích kupcov daňou od 1/60 po 1/40 majetku, resp. tovaru (Horváth 1987, 30).

Objektom osmanskej expanzie sa na dlhé obdobie stali oblasti južného Slovenska, predovšetkým oblasti dolného Iplu. Útok na tieto oblasti bol dielom budínskoho miestodržiteľa Hadíma Aliho pašu. V roku 1552 sa mu podarilo dobyť hrad Dregely, ktorý bránila posádka na čele s turčianskym zemanom Jurajom Šuchom. Dregely bol najsilnejším opevnením

Obr. 1. Hrad Dregely (pôvodne Hont) z 12. stor., dobyť a obsadený tureckým vojskom roku 1552. Archív SBM – Galérie J. Kollára v Banskej Štiavnici.

Obr. 2. Dobronivský hrad zo zač. 14. stor., v 16. stor. súčasť protitureckej obrannej línie. Foto autor.

Obr. 3. Bzovik, pôvodne premonštrátsky kláštor z 12. stor., od roku 1530 protiturecká pevnosť. Foto autor.

ipeľskej obrannej línie a po jeho páde turecké vojská bez väčších ťažkostí obsadili Šahy, Darmoty a Sečany. Po strate ipeľskej obrannej línie ohrozené územie mali brániť žoldnierske oddiely naverbované v krajinách západnej Európy. Vojnový stret týchto oddielov s vojskom budínskeho pašu v auguste 1552 pri hontianskej dedine Plášťovce sa skončil katastrofálnou porážkou uhorských žoldnierov a zajatím ich veliteľa Erazma Teuffela. Turci si týmto víťazstvom vytvorili silné zázemie, ktoré hlboko zasahovalo do uhorského vnútrozemia. O dva roky neskôr (1554) dobytím Filakova Turci si na jeho hrade zriaďujú sídlo správy nového sandžaku. Úlohou osmanskej správy na južných hraniciach Slovenska bolo zabezpečiť príjmy pre svoju štátnu pokladnicu. Z Filakova mohli osmanské oddiely ľahšie prenikať nielen do oblasti stredoslovenských banských miest, ale aj na severovýchod, do oblasti východného Gemera a Spiša (Horváth opčan 1971, 81).

Vzhľadom na charakter novovytvoreného slovensko-tureckého pohraničia, kde zdávali obe strany pomerne široké územie aj za líniou pohraničných hradov, nepovažovala osmanská správa príjmy z týchto oblastí za isté, preto ich rozdeľovala medzi dôstojníkov a vojakov lénneho vojska (Horváth 1987, 34).

Významným medzníkom jej pendantu (na uhorskej strane) pri organizovaní protitureckej obrany na Slovensku bolo vytvorenie dvoch hlavných kapitanátov – preddunajského a hornouhorskeho. Najdôležitejším úsekom preddunajského kapitanátu zostávala stále tzv. banská hranica, oblasť stredoslovenských banských miest.

Na spoločnej porade v Banskej Štiavnici 14. mája 1563 zástupcovia banských miest, kapitáni hradných posádok a veliteľ dištriktu vypracovali pre túto oblasť osobitný vojenský poriadok, ktorý mal zabrániť náhlým prepadom Turkov (Matunák 1904, 32). Na tomto stretnutí bol prezentovaný projekt signalizačnej sústavy, ktorý umožňoval pojať do nového systému aj staršie stavebné objekty, ktoré z hľadiska terénneho reliéfu mali dominantné postavenie. Do tohto okruhu, okrem hradnej architektúry, boli zapojené aj stavby kostolov, najmä ich veže.

Do obrany krajiny boli so samozrejmosťou začleňované existujúce hrady, ktoré z hľadiska stratégie stále spĺňali kritériá novej obrany, no najmä signalizačného systému. Obdobie 16. stor. viedlo k početným prestavbám, resp. dostavbám hradov o nové vojenské objekty na úkor obytnej zástavby, či už to boli bastióny, delové bašty, bolverky, nové zemné priekopy a palisády, ale zásadné zmeny sa týkali novovybudovaných veľkých plošných predhradí. Doplňanie hradov o novú architektúru bolo nevyhnutnosťou pre samotnú obranu hradu, ale tiež s využitím diel pri aktívnej kontrole strategických polôh, akými boli prístupové cesty a brody. Najvýznamnejšími hradmi na našom území, ktoré sa zapojili do obrany krajiny (odhliadnuc od mestských hradov) boli Čabrad, Modrý Kameň, Bzovik, Divín, Víглаš, Dobrá Niva, ale tiež i Lupčiansky hrad.

Udalosti a stála pohotovosť ovplyvnili rýchly rozvoj vývoja stavebnej techniky a s ním súvisiace zmeny na fortifikačných stavbách, ktoré sa v 16. a 17. stor. kvalitatívne odlišujú od stavieb predchádzajúcich období. Všeobecné rozšírenie strelných zbraní viedlo k zásadným zmenám v konštrukcii i druhu opevnenia. Stredoveké hrady v taktických podmienkach nového vedenia vojny postupne začali strácať svoj niekdajší význam. Svojím situovaním, rozsahom a najmä výškou nevyhovovali novej stratégii. Gotickú vertikálu nahradila renesančná horizontála. Hrady v 16. stor. pri obrane krajiny mali až druhoradý význam. Do úzadia ich zatlačili mestské opevnenia, ktoré poskytovali koncentráciu väčšej vojenskej sily. Vojenské zoskupenia v mestách mohli ťažiť z lepšie vybudovaného zázemia (vojenské dielne, sklady zbraní, potravín, vodné zdroje atď.), ktoré im umožňovalo lepšie sa brániť i pri dlhotrvajúcom obliehaní. Najviac zraniteľné časti mestských opevnení – brány v 16. stor. prechádzali stavebnou obnovou vybudovaním predsunutých uzavretých stavieb – barbakanov. Barbakan nadväzoval na mestské hradby, kde rozširoval hradobný obvod a tým zdvojnásobil vstup do mesta (Lichner, J. 1964, 40).

Snaha zastaviť tureckú expanziu vychádzala z prísnych vojenských opatrení, úsilia vytvoriť reťaz pevností z výšinných i vodných hradov, opevnených kaštieľov a miest, nových pevností,

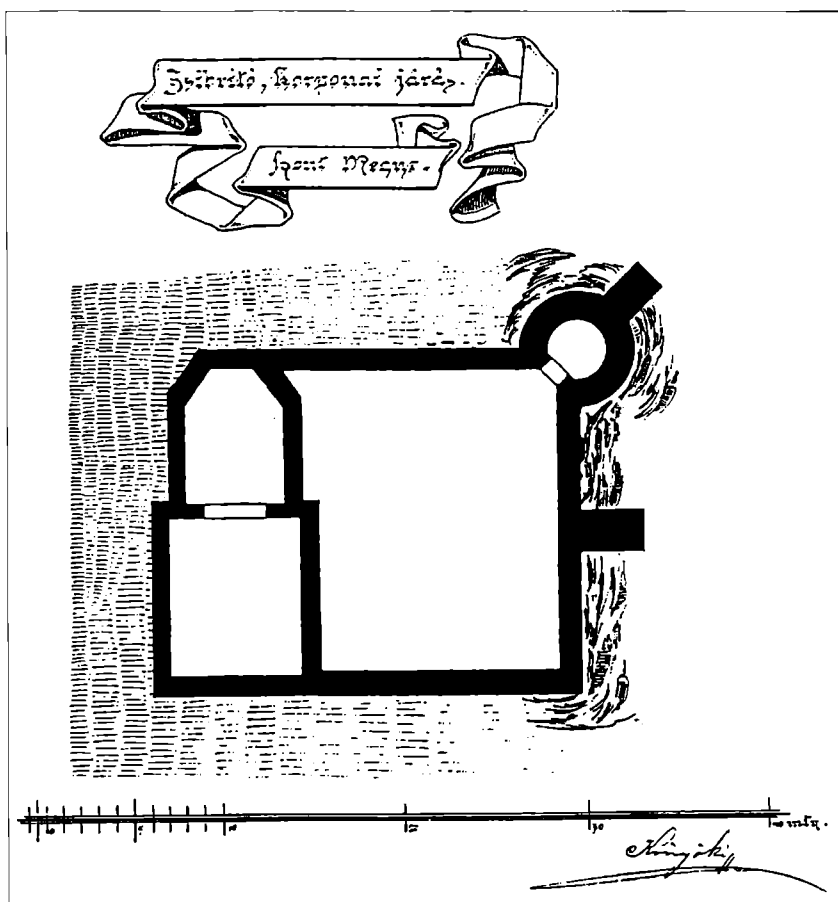
Obr. 4. Zolná, ranogotický Kostol sv. Matúša s opevnením z 2. pol. 16. stor. Foto autor.

drobných oporných bodov s palisádovým opevnením a kostolov ohradených múrmi. Velkú silu pri obrane krajiny zabezpečovali mestá, ktoré si vo veľmi krátkom období vybudovali mohutné hradby s viacpodlažnými ochodzami, doplnené predsunutými baštami, dvoj – trojpodlažnými vežovými bránami, nárožnými bastiónmi, obrannými priekopami a do exteriéru vysunutými palisádami. V tejto situácii mestské opevnenie už nebolo výsadou, lebo sa stávalo životnou nevyhnutnosťou, prostriedkom na ochranu životov a záchranu hmotných hodnôt.

V pohraničných oblastiach pri koristníckych výpadoch Turkov v 60.–70. rokoch 16. stor. boli najviac decimované osady a dediny, ktoré boli bez možnosti obrany. V roku 1578 krajinský snem preto nariadil (čl. 27 § 15) mestám zabezpečovať ochranu a obranu okolitým dedinám. Konkrétne sa uvádzajú obce: Slatina, Kozelník, Čerín, Mičiná, Poniky a Hrochof. V liste z 19. marca 1578 mestá Kremnica a Banská Bystrica vyzývajú veliteľa banského kapitanátu Barbariča k urýchleniu ochrany a obrany menovaných dedín – „aby začal s opevňovacími prácami pri kostoloch, kde brániaci hajdúsi a strelci budú ochránení a zabezpečení proti neočakávaným vpádom tureckých prepádových oddielov“ (Matunák 1904, 45).

Stavby kostolov vo väčšine prípadov predstavovali jedinú murovanú stavbu v dedine. Dominantná poloha opevneného kostola dávala akú-takú možnosť ochrany jej obyvateľom aj sústredenej vojenskej posádke pri obrane. Hradba okolo kostola mala spravidla oválny pôdorys s jednou brámkou. Obranný múr dosahoval výšku 300 až 350 cm. V úrovni od terénu 120–150 cm sa nachádzali jednoduché kvadratické otvory po celom obvode v úlohe strielni. V závere 16. stor. tieto jednoduché opevnenia boli v stredoslovenskej oblasti takmer pri každom stredovekom kostole.

Unikátnou stavbou protitureckého opevnenia na dedinské pomery bola sústava stavieb v Štiavnických Baniach (Piargy) sústredenej okolo bane Windschachta z 2. polovice 16. stor. Opevnenie tvoril súvislý pás hradieb, ktoré zabezpečovala predsunutá bašta s kruhovým pôdorysom a pozorovacia, hlásna 4-podlažná hranolová veža so zabudovanými delovými

Obr. 5. Žibritov, zaniknutý gotický kostol s dodatočným opevnením z 2. pol. 16. stor.

strielňami. K protitureckým účelovým stavebným opevneniam vybudovaným v dedinskom prostredí patrí tiež stavba v Žibritove. Dedina Žibritov sa nachádza približne na polceste medzi Krupinou a Banskou Štiavnicou, 8 km severozápadne od Krupiny. Pevnosťku tvoril opevnený gotický kostol. Do opevnenia v juhovýchodnom nároží bola zabudovaná predsunutá kruhová bašta z hľadiska obrany umiestnená tak, aby mohla kontrolovať prístupovú cestu do Banskej Štiavnice. O tejto strategicky exponovanej polohe medzi dvoma významnými mestami hovorí údaj z roku 1576, keď dedinu Žibritov, ako aj uvedené „fortálicium“ Turci dobyli, vypálili a zrovnali so zemou (Horváth–Kopčan 1971, 90).

Do rámca protitureckej obrannej línie a zároveň aj ako ochrana dôležitej krajinkej cesty (Via magna) bola zakomponovaná v 16. stor. aj staršia stavba neskorogotickej kúrie v obci Dúbravica. Gotická bloková stavba je situovaná na dominante intravilánu obce. Počiatky stavby siahajú do polovice 15. stor. a sú spojené s príchodom Dúbravických do Zvolenskej župy. Roku 1588, keď sa tureckým vojenským oddielom podarilo obsadiť a vypáliť viacero dedín v okolí Zvolena, rodina Dúbravických vzhľadom na neúnosnú situáciu opúšťa kúriu. Z obavy obsadenia neobývanej kúrie tureckými oddielmi intervenoval arciknieža Ernest a prikázal kapitánovi Dobóvi objekt zbúrať, alebo obsadiť vojenskou posádkou. Dôvodom tohto kroku bola snaha vyhnúť sa možnému obsadeniu nebezpečného a ľahko opevniteľného bodu zo strany Turkov, ktorí tak mohli narušiť komunikačné spojenie medzi Zvolenom a Banskou Bystricou (Matunák 1904, 46). O vážnosti situácie svedčí zachovaná korespon-

dencia. V liste zvolenského kapitána Majthného z 2. augusta 1588 adresovanom mestu Banská Bystrica je uvedený, že opatrenia k obsadeniu objektu odporúčal sám cisár, ale len na prechodné obdobie, kým sa neupokojí vojenská situácia, pretože išlo o súkromný majetok. Korešpondencia Kremnice s Banskou Bystricou hovorí, že na vyslaní posádky – „drabanten“ sa bude podieľať aj Kremnica. V listoch je šľachtická kúria označovaná ako veža – „Thurs“, „Thuris“. Dá sa predpokladať, že tento profánný objekt, využívaný na vojenské účely musel byť zabezpečený minimálne palisádovým opevnením. Bezprostredne po skončení tureckého nebezpečenstva pôvodní majitelia sa do kúrie vrátili (Ragač 2003).

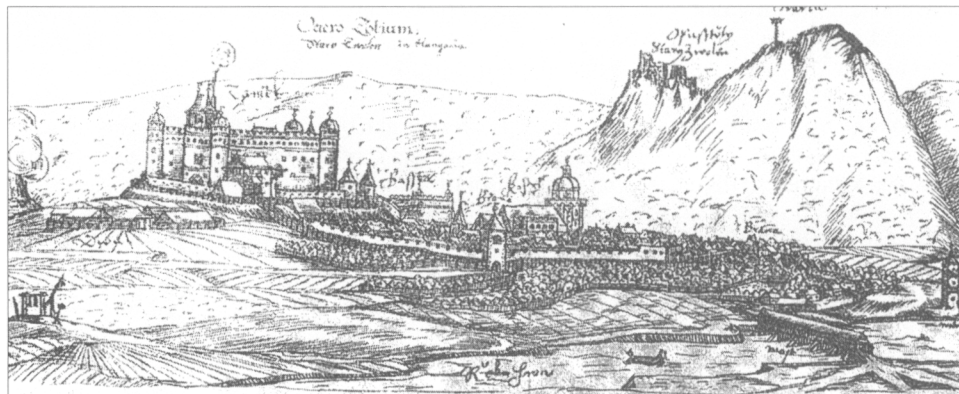
Do skupiny najsevernejšie položených historických stavieb zvolenskej obrannej línie zo 16. stor. môžeme zaradiť aj objekty vybudované v Ľubietovej a Strelníkoch.

Ľubietová, pôvodne banícka osada z 13. stor., bola privilegiom Ľudovíta v roku 1379 povýšená na kráľovské mesto. V roku 1564 mesto si v rámci svojho intravilánu vybudovalo samostatnú blokovú stavbu prezentovanú ako „castellum“. Kaštieľ, resp. kúria svojím postavením mal obranný charakter. Obrannú funkciu zabezpečovala hradba s prechodovou baštou. Obrannému charakteru bola podriadená celá stavba zabezpečujúca ubytovanie hajdúchov a mestského kapitána. Pre potreby mestského magistrátu tu bola navyše zriadená radničná miestnosť a izba určená pre pisára a mestský archív.

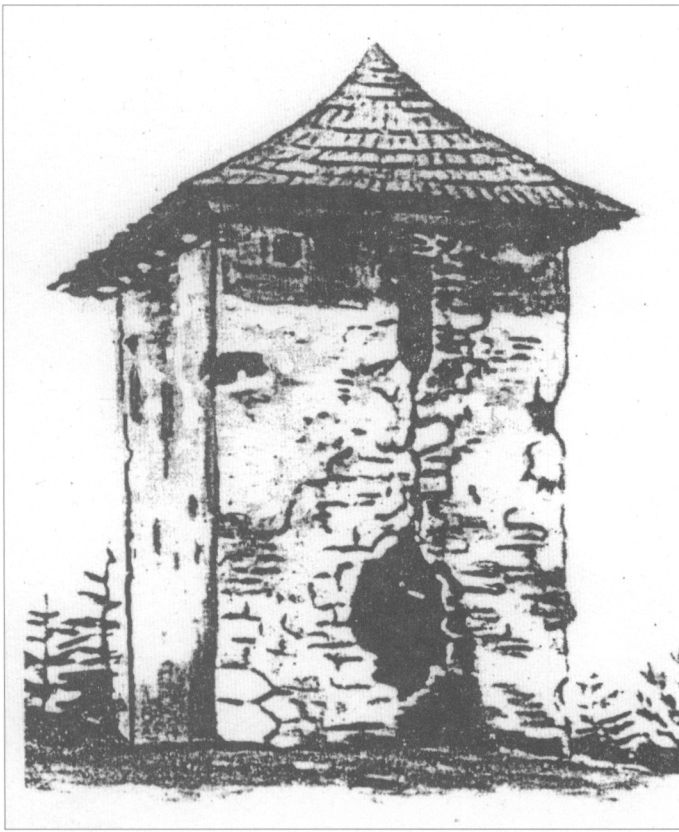
Ľubietovčania z obavy vojnového nebezpečenstva zo strany Turkov zabezpečili pevnosťou i svoju poddanskú susednú obec Strelníky (pôvodne Šajba), ktorú uvádza mestská matrika z 30. septembra 1576 (Handzo 1941, 30–31).

Špecifickú skupinu fortifikačných stavieb predstavujú vartovky – signalizačné strážne veže. Nevyhnutnosť budovania týchto stavieb si vyžiadala vojenská taktika vedenia vojny zo strany Turkov. Členitý terén regiónu stredného Slovenska umožňoval tureckým prepadovým oddielom rýchle nepozorované presuny a v taktike využívanie momentu prekvapenia.

Zhodnotenie nepriaznivého vývoja pri obrane krajiny došlo po kapitulácii Hontu a Novohradu v roku 1554, keď sa pristúpilo k budovaniu strážnych veží – vartoviek – „Plötzenheuser“ (Parničan 1936). Vojenská porada, ktorá sa konala v roku 1564, prvýkrát uvádza už vartovku nad Krupinou. Na tomto zasadnutí sa opisujú už viaceré miesta vybudovaných, ale aj predpokladaných budúcich stavieb tohto typu. Výstavba vartoviek vzhľadom na veľké finančné zaťaženie miest a obcí prebiehala v rozpätí celej 2. polovice 16. stor. Úlohou signalizačných veží bolo odovzdávať správy (ohňom a strelbou) o presunoch tureckých vojenských oddielov. Dôležitým objektom v systéme signalizácie pri vojenskom nebezpečenstve bol Čabradský hrad, ktorý sa nachádzal v línii dotyku oboch bojujúcich armád (Hanuliak 2004, 303). Prebudovaná obytná veža na delovú vežu na hrade spolu s vartovkou v Drieňove tvorili najexponovanejšie strážne veže. Upozorňovali na nebezpečenstvo severozápadnú banskoštiavnickú oblasť, ale tiež aj severovýchodnú zvolensko-bystrickú oblasť, siahajúcu až po Brezno.

Obr. 6. Zvolen na Willenbergovej vedute z roku 1599 so zobrazením jednej z vartoviek kráľovského mesta.

Obr. 7. Banská Bystrica – Vartovka z 2. pol. 16. stor. na vrchu Urpín. Kresba zo zač. 19. stor.

Budovanie vartoviek si vyžiadala potreba vykryť slabé, nedostatočne zabezpečené miesta na odovzdávanie správ o postupe prepadových tureckých oddielov. Vartovky boli budované najmä v blízkosti významných miest, ktoré však z veľkej časti niesli finančné náklady spojené s ich výstavbou. Jednotlivé mestá svojimi stavebnými aktivitami v 16. stor. tak mohli prezentovať svoje hospodárske zázemie a tiež i aktuálnu finančnú prosperitu.

Slobodné kráľovské mesto Krupina k vybudovaným mestským hradbám na svoju bezprostrednú ochranu si mohlo dovoliť vybudovať i strážnu vežu – vartovku (Sliachan 1944, 28). Župné kráľovské mesto Zvolen okrem mestského a zámockého opevnenia disponovalo dvoma vartovkami (Menclová 1954). Banská Bystrica, najmladšie mesto z tejto trojice, vďaka výnosným ložiskám medi, jej spracovaniu a obchodu si dovolila vybudovať mestský hrad, viacpásmové mestské opevnenie a tri strážne veže – vartovky v extraviláne mesta (Graus 2000, 3–22). S podobnou prosperitou reprezentovanou stavebnou architektúrou sa stretávame pri mestách Banská Štiavnica a Kremnica (Lichner, M. 2002, 39–40, Lámoš 1969).

Na zabezpečenie vartoviek bolo spravidla vyčlenených 20–30 vojakov. Povinnosťou obrancov na vartovkách bolo upozorniť okolie na blízkosť tureckého vojska. Oznamovací systém signalizovaný ohňom i strelbou bol špecificky vypracovaný a podriadený časovým údajom o blížiacom sa nebezpečenstve. Za najjužnejšie položenú vartovku v rámci stredoslovenského regiónu sa pokladá strážna veža v katastri Drieňovo v polohe Staré Drieňovo (okres Krupina). Môžeme uvažovať, že drieňovská vartovka bola vybudovaná ako zázemie pre blízky Čabradský hrad, vzdialený vzdušnou čiarou 5 km smerom na SV. Pomerne vzdialenou, až 12 km severne od hradu Čabrad, je krupinská vartovka. Stredovou spojnicou medzi

Obr. 8. Krupina – Vartovka, strážna veža dokumentovaná v roku 1564. Foto autor.

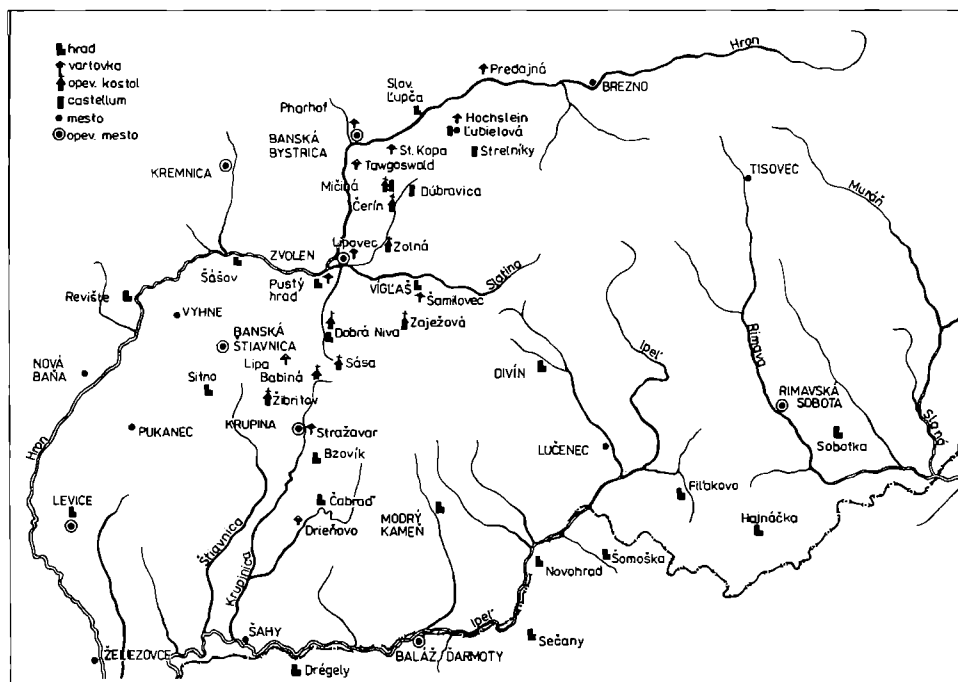
uvedenými lokalitami bol Bzovík, stredoveká pevnosť prebudovaná z premonštrátskeho kláštora, kde jedna veží kláštorného kostola prebrala funkciu vartovky. Zmena charakteru bzovického objektu nastala v roku 1530, keď kláštor premonštrátov napadol Žigmund Balaša so svojimi žoldnieri. Rehoľníkov sčasti pobil a tí, ktorí zostali nažive, sa uchýlili do kláštora v Hronskom Beňadiku. Kláštorný kostol zrušil, zo západného dvojvežia ponechal iba severnú s funkciou obrannej a pozorovacej veže hradu. Pôvodnú sakristiu kostola prestaval na kaplnku (Hnilica 1994, 155–173). Dobytie kláštora a jeho premenu na hradnú pevnosť Balaša zdôvodňoval zabezpečením obrany kraja proti tureckému nebezpečenstvu. Hlavnú obranu objektu tvorila novovybudovaná hradba so štyrmi nárožnými baštami. Vonkajšie opevnenie predstavovala mohutná vodná priekopa (Hanuliak 1996, 444–445).

Najznámejšou vartovkou vďaka jej zachovaniu až do súčasnosti je krupinská vartovka. Je situovaná VJV od historického jadra mesta, na vrchu Strážavár (v maďarčine Tarisznyavár). Veža bola vybudovaná z lomového kameňa na kvadratickom pôdoryse s rozmermi 300×310 cm. Tri murované podlažia dosahujú výšku 12 m. Podľa dochovanej autentickej kresby zo začiatku 19. stor. nad murovanou časťou bol vybudovaný zrubový objekt na vysunutej ochodzi. Ihlancová strecha bola pokrytá šindľom. V murovanej časti po obvode boli umiestnené strielne a na JZ strane okno. Podľa pravdepodobne vernej kresby dá sa

predpokladať, že veža mala kryté, snáď vretenovité vnútorné schodište. Posledné dve rekonštrukcie z 20. stor. prezentujú vežu s dreveným schodištom už po vonkajšom obvode na vysunutých konzolách. V dobe svojej strážnej funkcie vartovku zabezpečovala posádka 20 pešiakov a dvoch hlásnikov. Na udržiavanie strážnej posádky bol povinný každý krupinský mešťan odvádzať 2 zlatky a želiar 1 zlatku ročne (Parničan 1936, 14).

Oblasť severne od Krupiny z pohľadu zvolenskej obrannej línie vyplňal najmä Dobronivský hrad a kostoly so svojimi vežami v Babinej a Sásae a vežou románskej baziliky v Dobrej Nive. Oblasť na SV medzi Dobrou Nivou a Viglašom pravdepodobne zabezpečoval dnes už zaniknutý kostol v Zaježovej v polohe Kostolný vrch.

Strážna veža na Šamilovci bola vybudovaná ako obranný doplnok Viglašského zámku, ktorého civilný charakter vo vojnovom období značne postrádal strážnu vežu – hlásku. Autorom myšlienky výstavby strážnej veže pri zámku Viglaš bol naddunajský kapitán Štefan Deršfi de Zerdahely. Objekt obsadený oddielom vojakov mal slúžiť na permanentnú ochranu dôležitej obchodnej cesty spájajúcej Zvolenskú stolicu s Novohradom. Táto komunikácia bola známa už v stredoveku, keď ňou bystrickí mešťania a kupci obchádzali cez Viglašské panstvo mýtnu stanicu vo Zvolene. Výstavbu veže nariadil sám cisár Maxmilián II. svojím mandátom zo 16. apríla 1568. Plánovaný objekt sa uvádza ako pozorovacia veža „Vachturm“, resp. „Specula seu Turris“. Z obavy, že sa strážna veža stane zároveň mýtnou tridsiatkovou stanicou, mestá nejavili o financovanie jej výstavby záujem. Nariadenie Zvolenskej stolice z roku 1574 môžeme považovať za faktický začiatok stavebných prác na veži. Bezprostredným impulzom dlho odkladanej dostavby veže bol rýchly pád hradov Divín, Drieňov a Modrý Kameň v júli 1575 do rúk Turkov. Viglaš sa tak dostal do prvej línie stretov s nepriateľom. Následne sa výrazne posilnila zámocká posádka, keď na naliehanie bankských miest bola do Zvolena a na Viglaš odvelená nová 200-členná posádka vojakov (Kopčan–Krajčovičová 1983, 46). Už v tom istom roku, v rozpätí niekoľkých mesiacov, boli Turkami prepadnuté, vyrabované a vypálené viaceré obce a mestská patriace k panstvu Viglaš (Zvolenská Slatina, Očová, Podviglaš). Akútne turecké nebezpečenstvo bolo zažehnané až v polovici 90. rokov

Obr. 9. Zvolenská protiturecká obranná línia zabezpečovaná od 16. do 1. pol. 17. stor. Kreslil M. Michelčík.

16. stor., po opätovnom dobytí hradu Filákov cisárskym vojskom. Dočasné úspechy cisárskych vojsk oslabili moc Turkov na juhu stredného Slovenska. V tomto období sa postupne obnovovali narušené hospodárske väzby v oblasti banských miest. Na území Víglašského panstva boli otvorené viaceré, už dlhšie opustené banské diela. Zároveň kráľovský Víglašský zámok s panstvom stáva sa majetkom Krištofa Rappacha von Bruna (Žilák 1990, 125).

Strážna veža je doložená v písomných prameňoch z roku 1622 ako objekt mimo areálu – „turris in exterior arcis“. Indíciou pre archeologický výskum lokalizácie stavby veže bol iba chotárny názov Bašta. Polohu Bašta predstavovala jedna zo severných terás Šamilovského kopca. Archeologický výskum odkryl základy solitérnej 6-hrannej veže. Hrúbka základového muriva sa pohybovala od 130–140 cm. Nadzákladová časť muriva dosahovala hrúbku 90 cm. Z dvoch tretín po jej obvode z východnej prístupovej strany vo vzdialenosti 15 až 18 m bola obohaná obrannou priekopou, v spodnej časti už zasekanou do skalného podložia. Obranná priekopa vzhľadom na úroveň dnešného terénu bola hlboká 280 cm. Na základe získaného archeologického materiálu predpokladáme, že táto obranná strážna veža nemala dlhé trvanie. Jej zánik kladieme do záveru 17. stor. Čitateľnú stratigrafiu jej zániku dokladá zásyp obrannej priekopy (Hanuliak 1986). O jej zániku zatiaľ nie sú známe písomné pramene, avšak podrobná mapa komunikácie datovaná k roku 1750 ju už nespomína ani ako ruinu. Na mape sa zároveň vyskytuje starý slovenský variant názvu komunikácie – „antiqua Kralowska cesta“ (Hanuliak–Ragač 2002, 286).

Doterajší výpočet týchto strážnych veží nie je úplný, pretože toto dejinné obdobie pre historikov, no najmä pre archeológov, je stále akoby na periférii záujmu. V roku 1972 sa pokúsil J. Mistrík na základe dostupných prameňov urobiť ucelenejší pohľad na túto problematiku vojenských stavieb 16. stor. Historický listinný materiál, ale aj toponymia územia dokladá doteraz desať strážnych veží – vartoviek, ktoré spájame s dejinnými udalosťami 16. stor. na našom území (Mistrík 1974, 538–540).

Obrana hranice proti osmanskej expanzii bola najnákladnejším habsburským vojensko-obranným sústredením v Uhorsku. Udržiavanie početných posádok a obranných zariadení si vyžiadalo veľké finančné prostriedky. Príjmy z uhorských tridsiatkov, monopolu, taxy portálnej či vojenskej dane nekryli ani spoločne tieto náklady. Ročné výdavky na obranu predstavovali v 2. polovici 16. stor. 900 tisíc zlatých, pričom príjmy Uhorska z daní dosahovali sotva pol milióna. Viedenský dvor registroval výdavky na vojnu proti Turkom ako „dlžobu Uhorska“, ktorá už roku 1567 predstavovala 8 miliónov zlatých a po skončení tzv. 15-ročnej vojny sa vyšplhala na 12 miliónov. Peniaze na tieto účely si Habsburgovci požíčali od juhonemeckých finančno-obchodných firiem (Fuggerovci, Welserovci) alebo od rakúskych, uhorských i českých feudálov (Horváth 1987, 28–29).

Turecké vojská, ktoré sa zastavili na slovenskej etnickej hranici, ohrozovali naše územie až do 80. rokov 17. stor. Slovenské územie sa takmer na dve storočia stávalo bojisko, ktoré tým pútal na seba pozornosť celej Európy. Zastavenie osmanskej expanzie a vybudovanie obrannej línie bolo výsledkom dlhodobého spoločného úsilia viedenského dvora a uhorskej šľachty.

Literatúra

- GRAUS, I., 2000: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: *Vojenská história* 4/2000, č. 1, s. 3–22.
- HANDZO, J. C., 1941: Dejiny Ev. a. v. cirkevného zboru v Ľubietovej, bývalého kráľovského mesta. Martin, s. 30–31.
- HANULIAK, V., 1986: Výskumová správa z predstihového archeologického výskumu na Víglašskom zámku. Archív KPÚ Banská Bystrica.
- HANULIAK, V., 1996: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku. *Archaeologia historica* 21. Brno, s. 443–449.
- HANULIAK, V., 2004: Čabradský hrad v dejinách Hontu. *Archaeologia historica* 29. Brno, s. 299–308.
- HANULIAK, V.–RAGAČ, R., 2002: Zámok Víglaš v období 14. až 18. storočia. *Archaeologia historica* 27. Brno, s. 279–287.

- HNILICA, J., 1994: Kláštor v Bzovíku. In: Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku. Trnavská univerzita Trnava. s. 155–173.
- HORVÁTH, P., 1987: Slovensko v období tureckej expanzie v 16. storočí. In: Dejiny Slovenska II. SAV Bratislava, s. 26–42.
- HORVÁTH, P.–KOPČAN, V., 1971: Turci na Slovensku. SPN Bratislava, s. 57–148.
- KOPČAN, V.–KRAJČOVIČOVÁ, K., 1983: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin, s. 46.
- LÁMOŠ, T., 1969: Vznik a počiatky mesta Kremnica. Bratislava.
- LICHNER, J., 1964: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení z čias tureckého nebezpečenstva. In: Vlastivedný časopis XIII, č. 1 Bratislava, s. 1–12.
- LICHNER, M. a kolektív, 2002: Banská Štiavnica. Svedectvo času. Štúdio Harmony Banská Bystrica, s. 39–40.
- MATUNÁK, M., 1904: Viglašský zámok. Preložená a doplnená verzia G. Balašom, Zvolen 1960, s. 32–33, 44–46.
- MENCLOVÁ, D., 1954: Zvolenský hrad. Bratislava.
- MISTRÍK, J., 1974: Protiturecké vartovky na Slovensku. In: Krásy Slovenska, ročník 51, č. 12, s. 538–540.
- PARNIČAN, P., 1936: Dejiny krupínskej vartovky. Šahy.
- RAGAČ, R., 2003: Neskorogotický hrádok v Dúbravici – historické poznatky o jeho starších dejinách. Rukopis.
- SLIAČAN, L., 1944: Krupina. Zvolen, s. 29–33.
- ŠÁŠKY, L., 1981: Kamenná krása našich miest. Osveta Martin.
- ŽILÁK, J., 1990: Zo starších dejín baníctva na území dnešného Zvolenského okresu. In: Stredné Slovensko 9 Martin, s. 123–128.

Zusammenfassung

Die Zvolener Verteidigungslinie

Die Niederlage in der Schlacht bei Moháč bedeutete den Zerfall des Ungarischen Staates. Durch den Tod des Königs Ludwig II. wurde der böhmische und der ungarische Thron unbesetzt und die böhmisch-ungarische Personalunion zerfiel. Die innere Verwaltung der Länder verfiel in Chaos. Die osmanische Armee hat den Verteidigungssystem auf der Südgrenze zerrüttet. Die Bevölkerung aus den bedrohten Gebieten begann in die nörlichen Landschaften zu übersiedeln. Ziel der osmanischen Expansion waren die Gebiete der Südslowakei, besonders das Gebiet des unteren Ipel-Flusses. In der Organisation der antitürkischen Verteidigung spielten in der Slowakei wichtige Rolle zwei Kapitänaten und zwar für das Vor-Donau Gebiet und Ober-Ungarische Gebiet. Der wichtigste Abschnitt für den vordonausichen Raum waren die Bergbaustädte.

In der Verteidigung spielten wichtige Rolle auch die Burgen, die aus der Sicht der Strategie zur Verteidigung günstige Lage einnahmen. Zu den wichtigsten Burgen gehörten: Čabraď, Modrý Kameň, Bzovik, Divín, Dobrá Niva und die Lupčanský Burg.

Die Verteidigungsbestrebungen gegen die türkische Expansion widersetzten sich den strengen militärischen Maßnahmen, der Kette der Burgen, den befestigten Schlössern und Städten, den neuen Festungen und den Kirchen mit einer Umfassungsmauer. Für die Verteidigung der Landschaft waren besonders wichtig die Städte mit den mächtigen Stadtmauern, die mehrstöckige Umgänge hatten. Die Verteidigung verstärkten noch vorgeschobene Basteien, zwei- bis dreistöckige Turmtore, Graben und Palisaden. Die Stadtbefestigungen waren in dieser Situation kein Privileg, sondern eine Nötigkeit im Schutz der Bevölkerung und der materiellen Werte.

Abbildungen:

1. Burg Dregelg (ursprünglich Hont) aus dem 12. Jh. Durch die türkische Armee im Jahr 1552 erobert.
2. Die Burg Doronivský aus dem Anfang des 14. Jhs. Im 16. Jh. Bestandteil der gegentürkischen Verteidigungslinie.
3. Bzovik, ursprünglich prämonstratenser Kloster aus dem 12. Jh. Seit dem Jahr 1530 antitürkische Festung.
4. Zolná, frühgotische St. Matheus-Kirche mit einer Befestigung aus der 2. Hälfte des 16. Jhs.
5. Žibritov. Eingegangene gotische Kirche mit einer nachträglichen Befestigung aus der 2. Hälfte des 16. Jhs.
6. Zvolen. Willenberger-Vedutte aus dem Jahr 1599 mit einer Darstellung der Warte der königlichen Stadt.
7. Banská Bystrica. Warte auf dem Berg Urpín aus der 2. Hälfte des 16. Jhs. Zeichnung aus dem Anfang des 19. Jhs.
8. Krupina. Warte, Wachturm, der im Jahr 1564 dokumentiert wurde.
9. Zvolen. Antitürkische Verteidigungslinie, die seit dem 16. bis in die 1. Hälfte des 17. Jhs. sichergestellt wurde.

